

Святченко В. В.,

аспірант кафедри германської та слов'янської філології філологічного факультету
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
викладач української мови та літератури
Слов'янського коледжу Національного авіаційного університету

ЗАКОН РАСКА – ГРИММА ЯК ВИЯВ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ІСТОРИКО-ФОНЕТИЧНИХ ЯВИЩ

Анотація. Поява досліджень засновників порівняльно-історичного методу, до яких відносять, зокрема, німецького мовознавця Я. Грімма та данця Р. Раска, означала застосування до мовних явищ принципів порівняльно-історичного дослідження, у тому числі принципу системності. У статті досліджено комплекс змін приголосних, що відбулися в германських мовах, який одержав у германістиці назву першого пересуву приголосних. Такий пересув називають ще законом Раска – Грімма. Відомо, що окремі закономірності в розвитку германських приголосних були відкриті саме Раском, Грімму належить заслуга в систематизації накопичених фактів і представленні їх як певного комплексу взаємозалежних явищ.

Ключові слова: германістика, перший пересув приголосних, принцип системності, закон Раска – Грімма.

Постановка проблеми. Серед лінгвістичних досліджень є праці, присвячені виникненню порівняльно-історичного мовознавства і порівняльно-історичного методу дослідження мов, у тому числі закону Раска – Грімма, проте спеціальних праць, присвячених вивченню цього закону як вияву системності мови, немає. Тож розглянемо закон Раска – Грімма як вияв системного підходу до історико-фонетичних явищ.

Тема статті пов'язана з держбюджетною темою кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)», № держреєстрації 0115U003183.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відома монографія В.А. Глушченка «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.)» [1] присвячена розгляду принципів порівняльно-історичного дослідження в історико-фонетичних студіях українських і російських мовознавців зазначеного періоду. Проаналізовано їх теоретичні погляди на системність мови, реалізацію принципу системності у процесі виконання вченими прийомів і процедур порівняльно-історичного методу та в трактуванні ними мети дослідження. При цьому Глушченко зосереджує увагу на лінгвоісторіографічному дослідженні системності мови переважно в українському та російському мовознавстві, а не в європейській компаративістиці в цілому. Цю «прогалину», сподіваємося, буде частково заповнено в пропонованій публікації.

Метою статті є розкриття закону Раска – Грімма як вияву системного підходу до історико-фонетичних явищ.

Виклад основного матеріалу. Кінець XVIII – початок XIX ст. ознаменувалися бурхливим розвитком порівняльно-історичного напрямку в мовознавстві. Спорідненість мов, пізніше названих індоєвропейськими, стала очевидним після відкриття санскриту – стародавньої священної мови Індії [2, с. 54–55].

Британець В. Джонс (1746–1794) встановив, що в граматичних структурах і дієслівних коренях, наявних у санскриті, латині, грецькій, готській мовах, спостерігається систематична схожість, причому кількість подібних форм занадто велика, щоб її можна було пояснити простим запозиченням.

Його роботу продовжив німецький лінгвіст Ф. фон Шлегель, який запропонував сам термін «порівняльна граматики» у праці «Про мову і мудрість індійців» (1808), порівнюючи між собою санскрит, перську, грецьку, німецьку та інші мови, розвинув теорію свого попередника, визначивши необхідність особливо уважного ставлення до порівняння дієслівних закінчень і ролі морфології в «порівняльній граматиці» [3].

Однак германські мови для перших компаративістів були справжнім каменем спотикання аж до того, що була наявна теорія, за якою виникали сумніви у віднесенні цієї групи до індоєвропейських, оскільки з абсолютно незрозумілих тоді причин германські мови демонстрували різку розбіжність у вимові приголосних із санскритом, грецькою, латиною, причому зміна ця на ті часи не являла собою систему [3]. Наприклад, латинському «dies» (день) по-англійськи, здавалося б, варто було очікувати, що відповідає «day», але в німецькій мові з абсолютно незрозумілих причин використовується слово «tag» [3]. Впорядкувати ці форми, здавалося б, неможливо.

У 1811 р. данець Раск у праці «Граматики ісландської і давньонорвезької мов» серед паралельних процесів, що пов'язують ці мови з іншими індоєвропейськими, говорить і про закон зміни приголосних звуків (або, за термінологією того часу, «приголосних букв») [4].

Варто зауважити, що ці переходи помічали і раніше, але ніхто й ніколи не займався їх розробкою, не кажучи вже про те, щоб зрозуміти закон, який лежить в їх основі. Не зрозумів його і Раск, не надавши особливого значення своєму відкриттю. Для нього, як і для багатьох інших компаративістів, згодом найменшою і неподільною основою мови виступало слово, основою компаративістики – граматики; і тому фонетичні зміни просто не привернули його увагу, а вирішальний крок так і не було зроблено [3].

Отже, цілий комплекс змін приголосних, що відбулися в германських мовах, одержав у германістиці (слідом за Гріммом) назву *першого пересуву приголосних*, хоч окремі закономірності в розвитку германських приголосних були відкриті Раском і його попередниками, Грімму належить незаперечна заслуга в систематизації накопичених фактів і представленні їх як певного комплексу взаємозалежних явищ, як, на наш погляд, виявом системності мови. Тож видатним відкриттям у царині історичної фонетики германських мов стало формулювання першого германського пересуву приголосних, що отримало назву *закону Раска – Грімма* [5, с. 197].

У германістиці існують різні гіпотези щодо послідовності пересування одних рядів індоєвропейських приголосних в інші, стосовно хронології цих переходів.

Щодо причин першого германського пересування приголосних, то, з погляду Грімма, германці свідомо внесли подібні зміни у свою мову, щоб відрізнитися від споріднених народів. У подальшому висувалися й інші пояснення, проте до інтерпретації Грімма ніхто з дослідників не звертався (через її штучний характер). Питання про причини першого германського пересування приголосних і в наш час залишається не до кінця розв'язаним [6].

Учені дійшли висновку, що система праіндоєвропейських зімкнених приголосних у прагерманській мові пересунулася на один ступінь.

Індоєвропейські зімкнені **bh, dh, gh** перейшли у відповідні проривні **b, d, g** (у початковій позиції, потім – у серединній і кінцевій). Наприклад, іє. **bher-* – гот. *bairan* «нести»; іє. **uegh-* – гот. *ga-wigan* «рухатися»; іє. **ghostis-* – гот. *gasts* «гість»; фр. *frere* – англ. *brother*, давньогрец. *methu* – англ. *mead*, давньогрец. *khen* – англ. *goose*, давньогрец. *thermos* – англ. *warm* [7; 8].

Індоєвропейським зімкненим дзвінким неаспірованим **b, d, g** в германських мовах відповідають глухі зімкнені **p, t, k**. Наприклад, іє. **duwo/dwo-* – гот. *twai* «два»; іє. **dheubos-* – діупс «глибокий»; лат. *labor* – англ. *sleep*; фр. *dix* – англ. *ten*; лат. *gelare* – англ. *cold*; давньогрец. *gyne* – англ. *queen* [7; 8].

Індоєвропейським зімкненим глухим **p, t, k** у германських мовах відповідають глухі щілинні **f, p, h**. Наприклад, іє. **nokt-* – гот. *nahts* «ніч»; фр. *que* – англ. *what*; давньогрец. *pod* – англ. *foot*, рос. *пять* – англ. *five*, фр. *trois* – англ. *three*, лат. *capio* – давньоангл. *hebban*. Це правило не діяло у збігах **sp, st, sk, sk'** [7; 8].

Тож головним наслідком відкриття закону Раска – Грімма для сучасників стала остаточна доведеність належності германських мов до індоєвропейської мовної сім'ї.

Крім того, слово перестало бути єдиним і неподільним елементом мови, але розпалося на складові звуки. Фонетичні дослідження, які раніше вважалися другорядними і проводилися від випадку до випадку, зайняли своє місце поряд із граматикою і морфологією.

Але, як це часто буває з великими досягненнями, повною мірою зміст закону Грімма розкрився значно пізніше – у другій половині XIX ст. Сам Грімм залишив своє відкриття без чіткого пояснення. Тільки в роботах молодогограматичної школи народилося поняття фонетичного закону, що поєднувало зовні різноманітні випадки в єдину систему переходу.

Ф.М. Березин проаналізував студії Раска і Грімма, які сформулювали відомий закон та встановили у такий спосіб фонетичні відповідності між спорідненими мовами як свідчення споконвічної близькості, системності мов. Дослідник зазначив: «Так ученими різних країн на різному мовному матеріалі були встановлені закономірні фонетичні відповідності в родинних мовах» [9, с. 69–70].

Т.А. Амірова, досліджуючи лінгвістичну спадщину Раска, робить висновок: мовознавець пропонував метод дослідження, сутність якого полягає в послідовному порівнянні мов, внаслідок якого встановлюються ступені споріднення порівнюваних мов. Раск установлював методичні критерії, якими повинен користуватися лінгвіст, прагнучи довести або спростувати спорідненість мов [4, с. 250]. Одним із критеріїв встановлення спорідненості мов є наявність у порівнювальних мовах закономірних звукових переходів.

«Фонетичні відповідності» (звукові переходи) набули першорядного значення в системі доказів порівняльно-історичного дослідження [4, с. 252].

О.О. Реформатський і М.А. Кондрашов вважають найважливішим твердження Раска: лексичні відповідності між мовами не є надійними, набагато важливішими є граматичні відповідності, бо запозичення словозміни і, зокрема, флексій, ніколи не буває [10, с. 450; 11, с. 43].

Заслуга Грімма в розвитку порівняльно-історичного мовознавства полягає у виявленні закономірності звукових переходів. Виявлені фонетичні відповідності підтверджували встановлену картину історичного співвідношення між германськими мовами, з одного боку, і класичними мовами – з іншого [4, с. 256; 10, с. 46; 11, с. 35; 12, с. 63].

У германістиці існують різні гіпотези щодо послідовності пересування одних рядів приголосних в інші, стосовно хронології цих переходів і, нарешті, про причини пересування приголосних.

Висновки. Грімму вдалося систематизувати накопичені Раском мовні факти і представити їх як певний комплекс взаємозалежних явищ. Комплекс змін приголосних, що відбулися в германських мовах, одержав у германістиці назву першого пересування приголосних, або закону Раска – Грімма, що є виявом системності мови.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні прийомів і процедур порівняльно-історичного методу в європейській компаративістиці 20-х – 60-х рр. XIX ст.

Література:

1. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) / В.А. Глушенко ; відп. ред. О.Б. Ткаченко ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – Донецьк, 1998. – 222 с.
2. Алпатов В.М. История лингвистических учений : [учебное пособие для студ. высш. учеб. Заведений] / Владимир Михайлович Алпатов. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.
3. Топоров В.Н. Сравнительно-историческое языкознание / Владимир Николаевич Топоров // Языкознание: БЭС. – М., 1998. – С. 486–490.
4. Амирова Т.А. История языкознания : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений] / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский. – М. : Академия, 2005. – 672 с.
5. Левицкий В.В. Основы германистики / Виктор Васильевич Левицкий. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
6. Плоткин В.Я. Эволюция фонологических систем. На материале германских языков / Вульф Яковлевич Плоткин. – М. : Наука, 1982. – 128 с.
7. Раск Р. Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка / Р. Раск // История языкознания XIX – XX вв. в очерках и извлечениях. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. I. – С. 40–51.
8. Гримм Я. Из предисловия к «Немецкой грамматике» / Я. Гримм / История языкознания XIX – XX вв. в очерках и извлечениях. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. I. – С. 56–67.
9. Березин Ф.М. История русского языкознания : [учеб. пособие для филол. специальностей] / Федор Михайлович Березин. – М. : Высш. шк., 1979. – 223 с.
10. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Александр Александрович Реформатский. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 536 с.
11. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений : [учеб. пособие для студ. ин-тов] / Николай Андреевич Кондрашов. – М. : Просвещение, 1979. – 224 с.
12. Звегинцев В.А. Структурализм в лингвистике / Владимир Андреевич Звегинцев ; отв. ред. Д. П. Горский // Системный анализ и научное знание. – М. : Наука, 1978. – С. 172–186.

Святченко В. В. Закон Раска – Гримма как проявление системного подхода к историко-фонетическим явлениям

Аннотация. Появление исследований основателей сравнительно-исторического метода, к которым относят, в частности, немецкого языковеда Я. Гримма и датчанина Р. Раска, означало применение к языковым явлениям принципов сравнительно-исторического исследования, в том числе принципа системности. В статье исследован комплекс изменений согласных, которые произошли в германских языках. Он получил в германистике название первого передвижения согласных. Такое передвижение называют еще законом Раска – Гримма. Известно, что отдельные закономерности в развитии германских согласных были открыты именно Раском, Гримму принадлежит заслуга в систематизации накопленных фактов и представлении их как определенного комплекса взаимосвязанных явлений.

Ключевые слова: германистика, первое передвижение согласных, принцип системности, закон Раска – Гримма.

Sviatchenko V. Rask - Grimm's Law is as a manifestation of a systemic approach to historical phonetic phenomena

Summary. The appearance of research the founders of the comparative-historical method, which includes, in particular, the German linguist J. Grimm and Dane G. Rusk, meant applying to the linguistic phenomena of the principles of comparative-historical research, including the principle of consistency. The article examines the complex changes of consonants that occurred in the Germanic languages, which received the name of the first germanistic moving consonants. This removal law also called Rask – Grimm's. It is known those certain removals in the development of German consonants were discovered by Rusk, Grimm owned credit with the systematization of facts and their representation as a complex and interrelated phenomena.

Key words: German, first changes consonants, principle of consistency, Rask – Grimm's law.